

Rettergang gennem tiderne

ved H. A. RIIS-OLESEN

DEN ÆLDSTE TINGBOG for Hassing herred er fra 1630, autoriseret af Knudt Nielsen (lensskriver på Ørum), ”på min gunstige hoesbunds erlig og velbyrdige mannd, Tagge Tot Andersens til Egede, kong. Majestæts befahlingsmand på Ørum slott, hans Vegne”.

Herredsfogder efter 1630:¹⁾ Thøger Mortensen i Tøttrupgaard før 1630, Escki Jensen i Skyum 1630 (endnu 1654), Poul Christensen Resen i Tøttrupgaard 1661-70, Christen Madsen Blander, Elsted 1688.

Den sidste herredsfoged, Christen Madsen Blander kom i strid med provst Schandorph, Snedsted, idet han i 1686 gang på gang søgte at komme til skriftemål hos ham, men forgæves. Hvad der er kommet dem imellem, vides ikke, men følgen blev i hvert fald, at Christen Madsen Blander ikke optrådte som herredsfoged mere - en kort tid overtages stillingen af delefogeden i Hassing, Mads Michelsen. Spørgsmålet om herredsfogedernes evner til at føre de forskellige retssager blev overvejet i en betænkning fra landsdommerne i Viborg 1687. I begyndelsen af marts 1687 var herredsfogeder og -skrivere fra hele Jylland samlet i Viborg til forhandling vedrørende deres kvalifikationer til dommeropgaver. Det blev et næsten trøstesløst billede, landsdommerne tegnede efter flere dages forhandlinger og undersøgelser. Det havde næsten formet sig som en eksamen med stillede opgaver, og udfra disses besvarelser gjorde landsdommerne den erfaring, at cirka halvdelen af herredsfogederne og -skriverne faktisk var uegnede til at beklæde deres embeder. De kunne kun anbefale 25 fogeder og en snes skrivere. Jeg skal ikke opholde mig ved de mange slemme egenskaber, de blev behæftet med - værst var det selvfølgelig, når herredsfogederne hverken kunne læse eller skrive (Nørhald herred), eller når de som oftest mødte berusede ved retsmøderne.

Angående vort retsmøde i Sydthy udtales der i landsdommernes betænkning: Hassing herred og Refs herred kan føjelig sammenlægges, og tinghuset anrettes på en liden hede mellem Wis bye og Grurup, som er midt imellem begge herrederne, hvor ting bedst om torsdagen kunne holdes. Herredsfogeden i Hassing herred, Christen Madsen Blander, er af lige så liden conduite som vederhæftighed til dommers embede. Herredsfogeden udi Refs herred Mads Mogensen er af samme beskaffenhed, undtagen han er mere vederhæftig, men hans oprigtighed derimod desmindre, hvorfor vi ej kunne eragte nogen af den dygtighed og skikkelighed, som dommers embede udkræver. Men i deres sted kunne antages en skikkelig mand, Jacob Gestedt, som ved hans studeringer og udenlandsrejser haver gjort sig capabel til slige og bedre bestillinger til Eders Majestæts tjeneste at betjene, om Eders Majestæt således i nåde behager.

I herrederne er desuden Ørum og Skyum birk samt Westervig birk, hvoraf fru Cornelia Bickers (Joackim Irgens enke) tilholder sig højheden, mens en stor del af samme Westervig birk i gældsbetaling fra fru er udlagt,

¹ Se Chr. Heilskov: Herredsfogeder i Thy og Vester-Han Herred, årbog 1947, s. 13 ff.

ikke bør at svare herefter under herredet, både for Eders Majestæts interesses skyld, såvidt sagesfald og bøder angår, så og for det er venteligt, at parterne ved herredstinget herefter ingen uret skal vederfares. Når foreskrevne tvende herreder på den måde blev sammenlagt, kunne det enten kaldes Sønder herred i Tye eller Refs-Hassing herred.

Majestæten gav landsdommerne ret i meget, men ikke i alt. Det blev ikke Jacob Gestedt, men forpagteren på Tandrup Christen Poulsen Holst, som overtog hvervet som herredsfoged. Man samlede de to herreder under navnet Hassing og Refs herreder.

Af skrivere nævnes: Laurits Ollufsen, Hassing indtil 1635, da han blev afskediget på grund af, at han havde mistet to tingbøger, som skulle afleveres til Viborg landsting. Den næste var Thommas Christensen, Elsted 1635-45, derpå Laurids Ibsøn i Hove 1645-1661 og Thomas Pedersen, Skyum 1661-88.

I Refs herred var der fra 1630 til samling af herrederne følgende fogeder:²⁾ Peder Jensen i Sindrup til 1634, Peder Knudsen Schytte, Smerupgaard (1635), Knud Pedersen Schytte, Smerupgaard (1655), Matz Mogensen Lemvig, v/ Heltborg kirke (1671).

Sidstnævnte havde megen modgang. Der var efter 1660 udnævnt en amtmand for Thisted amt, og denne havde fået ansat en amtsskriver Michel Michelsøn Langballe, der kalder sig kongelig Majestæts amtsskriver over Tye og Morsø. Denne stævner Mads Mogensen for at have ladet sig bruge som prokurator, skønt han ikke har borgerskab til dette, og herved unddraget sig prinsessstyr³⁾. Det drejede sig om 2 terminer á 5 rigsdaler, og hvis de ikke betales må Mads Mogensen ”udstaae den militariske execution, som de motvillige idømmes”. Efter underskriften at dømmes residerede Michel Langballe på Ørum slot⁴⁾.

Mads Mogensen svarede, at han ikke kender de sager, som er førte, efter stævningens ordlyd. Han hjælper folk, der kommer til ham, og det agter han vedblivende at gøre. Han vandt da også sin sag ved værnetinget den 9. september 1665.

Men han har jo nok været vanskelig at omgås, denne herredsfoged, for selv om kirkevejen til Heltborg kirke gik igennem Mads Mogensens gård, behøvede han vel ikke at anbringe en länkehund for enden af vejen og lægge en skidden mødding på resten af stykket for at tvinge kirkefolket til at gå udenom gården. Det værste, man beskyldte ham for, var dog et mord på en soldat, som overnattede i Mads Mogensens gård. Anklagen kom fra ridefogeden på Vestervig gods, Jens Nielsen, som førte sagen for den afdøde soldats broder, Jens Pedersen af Trankjær. Det står noget uklart, hvad der er sket i Mads Mogensens hus, men der har i hvert fald været

² Se Chr. Heilskov: Herredsfogeder i Thy og Vester-Han Herred, årbog 1947, s. 13 ff.

³ Prinsessstyr var en skat, der blev pålagt et i anledning af en prinsesses bryllup. Prokuratorer skulle betale en afgift for hver ført sag. Skatten skulle betales til amtsskriveren.

⁴ Senere ejer af Nebel hovedgård.

soldaterindkvartering, og i retten den 25. april oplæste Mads Mogensen en undskyldning fra de øvrige soldater for det slagsmål (vel under drikken), som endte med soldatens død. Men Jens Nielsen og Jens Pedersen fik Mads Mogensen til at vige dommersædet, idet de mistænkte ham som drabsforårsager, og Niels Knudsen i Sødborg kom i dommerens sted. Hvorledes de ville bevise deres påstand, kom ikke frem, idet man i sådanne tilfælde, hvor herredsfogeden anklages for mord, lod afhøringerne ske ved Viborg landsting.

Den midlertidig udnævnte dommer afgav med 12 tingmænd kendelse om, at Mads Mogensen skulle føres til Hindsels i forvaring, og hvis man ikke ville huse ham her, da skulle Jens Nielsen sammen med de 12 mænd følge ham til Vestervig. Der optræder borgmester Christian Mortensen Lellius⁵), Thisted, som dirigerer hele sceneriet - sikkert amtmandens suppleant - og det hele virker uhyre dramatisk, når det tilføjes, at borgmesteren befalede herremændene og "folk", som var Mads Mogensen noget skyldig, at de ikke måtte "leffvere heller betale, oc same tid begerede M. M. aff Chr. Mort., att hand ville forunde hannem noget aff hans middel (penge), som var registreret till breff pendinge oc omkostning i hans sag; da svarede han ney dertill, icke i dette ringeste skielling".

Sagen blev ført ved landstinget i Viborg, og man kan være ganske sikker på, at stærke kræfter var i gang for at få dømt Mads Mogensen efter det hidtil skete. Men vi er så heldige at have resultatet af denne retshandling, idet Mads Mogensen den 11. november 1671 indkaldte de mænd, som havde "sorit, att M. M. var Tomas Pedersens banemand oc det att vere hannem till liffs lagt oc fordi haffr sorit M. M. manddød off r oc fra hans fræd, saa sant hielpe dennem Gud oc hans hellige ord". Herpå følger dommen: at der ingen beviser findes for, at M. M. skulle have taget Thomas Pedersens liv, hvorfor al mistanke bør magtesløs at være og ikke komme Mads Mogensen til skade i nogen måder.

Men hans forfølgere appellerede sagen til højesteret, som gennemgik den og tilkendegav, at landsrettens dom bør ved magt at blive.

Derfor stævnedes Mads Mogensen, som nu var rensat, sine fjender til dels at høre de to retters afgørelse og dels at lide efter recessen på deres to fingre og "fældt at bliffve for dieres 3 mark". De blev dømt til at miste deres 2 fingre, de 3 sandemænd: Niels Christensøn Visbye, Heltborg, Chr. Jensen, Helligkilde, og Anders Nielsen i Hurup præstegård. Det var edsfingrene, som straffen ramte, og hvor hårdt sagen har stået på, kan ses deraf, at først den 27. januar 1672 - 1½ år efter sagen er blevet rejst - fik Mads Mogensen ret og lov til at få åbnet sit forseglede bo; ligeledes fik alle ordre til at betale deres gæld til Mads Mogensen. Det vil sige: han fik fuld oprejsning og kunne fortsætte sin herredsfogedgerning til 1688.

Skrivere i Refs herred var: Thomis Lauritsen i Refstorp (1635), Jens Knudsen, Odgaard, 1648 til sin død 1681 og Søren Villadsen fra 1681. Denne sidste fortsatte med at være herredsskriver efter sammenlægningen af Hassing og Refs, hvilket beviser hans duelighed, fordi det var en landsdommerafgørelse.

Efter 1689 blev Willads Poulsen Holst, forpagter på Koustrup, herredsfoged. Ind imellem optrådte Eyler Madsen, Brændgaard, Ydby, som herredsfogedens stedfortræder. Efter 1704 var det Valentin Beyer, der overtog embedet indtil 1722, og fra januar 1723 til 1748 Niels Winther. Som tingskrivere må nævnes Søren Villadsen, Odgaard, Jacob Ohnsorg indtil 1720 og Lars Homle fra 1720-1748. Efter Homle kom Jens Sandagaard, Gammelby, indtil 1756, hvorefter prokurator Andreas Høyer både overtog herredsfogedembedet og skriverhvervet. I 1761 efterfulgtes han af fuldmægtigen på Irup Hans Jørgen Hetlew.

En herredsfoged skulle som vederlag for sit arbejde have en skattefri gård på 10 (senere nedsat til 8 tdr. hartkorn). Andreas Høyer fik i 1752 Skibstedgaard, i 1754 Irup. Men da han i 1759 tillige blev udnævnt til generalauditor, overtog hans fuldmægtig embedet. Han fik derfor Abildgaard - senere Vestergaard i Grurup (9½ td. hartkorn).

I 1766 blev Laurids Pedersen Høyer (brodersøn til Andreas Høyer) herredsfoged i Hetlews sted. Høyer ejede Gammelbygaard og var tillige birkedommer i Vestervig birk, indtil det ca. 1800 blev indlemmet i Hassing-Refs herreder.

En herredsskriver lønnedes med en skattefri gård på 6 tdr. hartkorn foruden gebyrer for udskrifter af vidneforhør og domme (i forhold til sidetallet). Tingbogen måtte de fleste skrivere selv bekoste.

Efter loven af 1558 § 13 blev det påbudt fogeden, at han i livs- og æressager skulle "tage sig de bedste 8 tingmænd og med dem dømme til eller fra". I landsbyerne måtte man ikke bruge prokuratorer, idet enhver selv skulle føre sin sag, men dette forbud blev overset og tilsidesat.

Stævningen blev foretaget af 2 stævningsmænd, som mindede den stævnedes om den sag, der skulle føres ved tinget samt underrettede vedkommende om tid og sted. Men hvis man tvivlede om mændenes åndsevner, var der ikke noget til hinder for at udstyre dem med en kaldsseddel eller memorial, og denne sidste form fortrængte efterhånden den mundtlige stævning. Man fik 8 dages kald og varsel "at møde på herredstinget den og den dato, sigtelse og saggivelse at anhøre samt spørgsmål at tilsvare, og vidner at påhøre for derefter dom at lide". Den skriftlige stævning i herredsfogdens navn blev betalt med 20 skilling i forseglingspenge.

Jeg kunne have lyst til at nedskrive ord til andet et afsnit fra Hassing herreds tingbog fra 24. juni 1630, både for dets indhold og dets resultat.

Dom over en fange ved navn Las Michelsen

Thøger Mortensen i Schyum, dommer til Hassing herredsting (med 8 meddomsmænd) gør vitterligt, at år efter Guds byrd 1630, tirsdag d. 24. juni, på nævnte ting var skikket for os i rette Niels Christensen i Svalgaard på den ene og havde hid i rette ført en fange ved navn Las Michelsen, som boede i Villerslev på den anden side med tyvekoster med ham, som var 4 oste og henved 3 skæpper korn, rug og byg blandet sammen, hvilke oste og korn Las Michelsen offentlig her for retten tilstod ledig og løs, at han natten imellem d. 13. og 14. juni stjal de 3 oste og det korn fra Niels Christensen i Svalgaard og den ene ost fra Michel Pedersen. Da efterdi for os udi rette føres en fange ved navn Lars Michelsen med tyvekoster, som han nu

⁵ Søn af biskop Morten Madsen i Århus. Ejede Ullerupgaard.

ledig og løs bekender at have stjålet, vidste vi ikke andet derom at kende end at førnævnte Las Michelsen jo med slig sin begangne gerning og tyveri haver forbrudt sit liv og bør udi galgen under bøddelen at henrettes og førnævnte tyvekoster igen at følge Niels Christensen og Michel Pedersen, som det sig bør. Las Michelsen blev hængt på Hassing galgebakke *samme* dag.

Når man betænker, hvor lille forbrydelsen faktisk var i forhold til straffen, forstår man godt, at tyveri blev sjældent.

Det er sjældent i de tider, at tingbogen afspejler herredsfogedens hidsighed, men der findes et eksempel fra 15. februar 1700. Grundlaget er følgende: En rytterbonde og hans hustru, Mogens Olufsen og Mette Madsdatter, angav herredsfogeden, Oluf Drejer, Gammelbygaard m.fl. for at have optrådt brutalt overfor dem ved en husundersøgelse og havde ved regimentsskriveren Ulsøe og Ejler Madsen, Brændgaard, stævnet d'herre for retten. Da var det, Oluf Drejer, herredsfogeden, blev hidsig, idet han sagde, at der var opsat et løgnagtigt værk til hans og flere folks ære og velfærds forklejning, ”og det alene efter Mette Madsdatters udsigende, hvilken kvinde ej kan anses for andet end et canaliøst menneske, som har haft trede sønner, den ene forlængst dømt i galgen og dog udbrudt af Thisted, den anden er for sine misgerninger lagt på stejle og hjul, den tredie er efter lovlig dom i galgen ophængt her ved Hassing-Refs herredsting, så det er at bejamre, at øvrigheden kan tage slige menneskers ord for gode varer, idet disse kun i ondskab fremturer og derved påfører ærlige folk et skammeligt og nedrigt rygte”.

Hvad var der da sket? Den tredie søn, Mads Mogensen, var som omtalt blevet hængt i Hassing galge på grund af, at han havde stjålet flere kreaturer, trukket dem ned i Harsyssel og solgt dem. Pengene opbevarede han i et skrin, og i retten oplyste han, at det var moderens, hvorpå de gennemledte Mogens Olufsens hjem 2 aftener uden at finde penge. Skrinet var afleveret, men pengene borte. Det er disse penge, som ikke kan findes, og nu mistænkte retten de to forældre, som åbenbart havde et yderst tarveligt hjem, idet Mogens O. ofte var ude at tigge. Da nu deres søgen havde været forgæves, begyndte Oluf Drejer og hans folk at true og pine de to gamle - efter deres eget udsagn!

De blev slået med kårder, og manden trukket i skægget med ordene: Nu skal djævelen fare i din gamle skorpion! Hvorpå manden løb ned til Laurs degn i Ettrup. Men nu faldt de over Mette Madsdatter med nogle messing- eller stålstrengene og vikled dem om to fingre på den venstre hånd, og hun blev pint, til de gik i stykker. Derefter sagde Mads Jensen: Jeg skal pine hende bedre og havde da smedens filskrue; den satte han først på pegefingeren på det andet led og dernæst på lillefingeren og bøjede første og tredie led sammen i skruen, hvilket var på den højre og endnu kan ses. Derefter satte han den på tommelfingerens mellemste led på den venstre hånd og pinte hende ubarmhjertigt, og da hun ville have en drik vand udaf en potte, slog Mads Jensen den i stykker og misundte hende i sin pine at læse sig en smule.

Derpå tog Knud Sørensen filskrue og satte den på den venstre hånd mellem begge yderste ben på hånden, fra knoglen til ringfingeren og skruede til, så der gik hul på begge sider. Derefter satte de skruen på næsen og skruede så hårdt til, at blodet løb af næsen ned i skødet. Alt dette

for at hun skulle sige, hvor pengene var, og hvis ikke de fandt dem, skulle hun skaffe dem så mange penge, som disse tre karle havde fortæret og drukket øl og brændevin for i dag. Hun nægtede at kende noget til de omtalte penge. Hun gav dem 8 alen vadmel, som det eneste, hun ejede af værdi. En af mændene ladede sit vand på hende, ”så uforskammet, som ikke kan siges”. De gik derefter bort efter at have gjort det onde, de kunne. Et vidne var der, Jens Poulsen, som holdt deres heste. Og denne, fortæller Mette Madsdatter, forhindrede dem i at stikke ild på huset. Næste dag gik hun til naboerne – ”lige så blodig, som hun var”, ligeså til Laurs degns og beklagede sin hårde medfart.

Det er klart, at det var kraftige beskyldninger, og var de usande, kan man forstå herredsfogedens hidsighed. Da sagen blev trevlet op, viste det sig, at kun én ville støtte Mette Madsdatter, nemlig Jens Poulsen, som berettede, at han så de to mænd sætte skruen på næsen af hende og ligeså på hendes fingre. Imod dette ønskede de to sigtede mænd at aflægge ed. Oluf Drejer erklærede om Jens Poulsen, ”at han ey er af den tilstand, at hans vinde (vidnesudsagn) til ærlig folchis forklejning bør admitteres”. Og dommeren erklærede, at såsom Jens Poulsen er et enligt vidne, og de to tilbyder ed, turde han ikke nægte dem det, hvorpå det skete.

Senere kom det frem, at ægteparret tidligere havde fragået deres klage, og da de blev tilspurgt i retten, hvorfor de gjorde det, svarede dé: Oluf Drejer og Chr. Jørgensen lokkede dem dertil og lovede dem en halv tønne byg, ligeledes træ til opbygning af deres hus, og den tredie, Jens Christensen i Mardahl, havde budt dem en tønne rug, men intet havde de fået. Derfor måtte de holde fast ved deres tidligere forklaring. Derefter dyssede man sagen ned.

Det kunne nok knibe for småfolk at få deres ret. Vi kan f.eks. tage en markant skikkelse i 16- og 1700 tallet: ridefogeden. Der var mange skærmydsler med denne person på de store herregårde, men da han altid havde ejeren i ryggen, nåede tingenes tilstand sjældent udenfor sognet eller herredet. Men den 12. november 1739 dristede bønderne sig til at sende en klage over deres ridefoged på Boddum Bisgaard, Søren Rasmussen. Ejeren fra fru cancellirådinde de Lasson til Rødslet. Søren Rasmussen var blevet bekendt med klagen og havde skaffet sig en prokurator, som førte hans sag ved Hassing-Refs herreders ret. Der startedes meget dramatisk med, at Jens Lyngbye, Thisted, som tog sig af disse sager og var kendt som en hård prokurator, kaldte klagen uforskammet og løgnagtig, og klagen var endda uden underskrift. Under klagen stod der: Skrevet af vi fattige bønder i Boddum sogn. Dette gjorde Lyngbye et stort nummer ud af og erklærede, at det man vil klage ærligt over, må man sætte sin underskrift under. Thi stævnedes samtlige 31 tjenere til Boddum Birgaard for at vedkende sig klagen eller frasige sig den, og skulle nogen vedstå sig den håndløse beskyldning, da enten at bevise dens indhold eller som løgner at lide. Allerede her kan man se af stævningens indhold, at den er udformet således, at den skulle give bønderne frygt for at sige noget til ugunst for ridefogeden.

Men allerførst: hvad gik beskyldningerne ud på?

1. Han er ond og hård, så de var færdige at løbe fra gårdene.
2. Ville de tale med ham om et eller andet, siger han: Gå Fanden i vold!

3. Han tager dobbelt førepenge.
4. Han lover hjælp, men giver dem slid i stedet.
5. Han lader Boddum Bisgaard forfalde.
6. Han (ridefogeden) dur kun som "en fissentuder" = bagvasker.
7. Hvor han kom fra (Hindsels) var bønderne parat til at slå arme og ben i stykker på ham.
8. Låner de korn, skal de svare dobbelt eller mere til gengæld.

Derpå afhørtes en række vidner, som bekræftede med ed en hel række overgreb mod dem; det er stort set som nævnt i brevet, men med beløbs nævnelse.

Heroverfor førte Lyngbye 5 vidner fra Hindsels, som alle berømmede ridefogeden for hans ærlighed og troskab mod herskabet, mod ligemand føjelig og ærbødig, og mod dem, som var ringere end han, tjenstagtig og velvillig. Sagen blev derefter ophævet for retten, og bønderne måtte igen finde sig i ridefogedens plagerier, idet han i de følgende år stadig nævnes som ridefoged på Boddum Bisgaard.

Men efterhånden blev dommene mildere. Tyverier straffedes i 1630-1700 med døden eller livsvarigt fængsel, men senere med en straf i Viborg tugthus på fra 6 måneder til 3 år, eftersom forseelsen betragtedes med rettens øjne.

Det mest glædelige i retsudviklingen i 1700-tallet var den, at der efterhånden skabtes mere lighed for loven. Det gik langsomt, men sikkert frem på dette punkt.

Litteratur:

Hassing herreds tingbøger 1630-1688

Refs herreds tingbøger 1648-1684

Hassing-Refs herreders tingbøger 1688-1785

O. Nielsen: Gamle jyske tingsvidner (1882).

Erik Westerby: Vestjyske retssager fra Holbergs tid (1937).

Mogens Lebech: Jyllands gamle retskredse.

Jyske Saml. 5 R II: Om udviklingen af herredsfogedembedet.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1966, side 271-283).